

METODY OPRAWOWANIA BILANSU SIŁY ROBOCZEJ W PRODUKCJI ROLNICZEJ

Praca doktorska mgr inż. Kazimierza Miękus

Promotor prof. Z. Tomaszewski Recenzenci:
prof. A. Brzoza prof. dr K. Czerniewski. Obrona
pracy odbyła się dnia 18 października 1960 r.
w Ursynowie, w Szkole Głównej Gospodarstwa
Wiejskiego.

Streszczenie

Praca ma charakter rozprawy z zakresu teorii i praktyki ekonomiki rolnictwa oraz związanego z nią perspektywicznego planowania gospodarczego.

Na treść pracy składają się rozważania metodyczne rozpatrywane na przykładzie gospodarki rolnej w Polsce w ostatnim roku planu sześcioletniego (1955 r.) oraz w planie perspektywicznym (1975 r.).

Cele pracy dają się sprowadzić do kilku kwestii:

1) Przedstawienie metody określania zapotrzebowania siły roboczej w produkcji rolniczej opartej na społecznej wydajności pracy.

2) Usystematyzowanie podstawowych kategorii i pojęć związanych z problematyką zatrudnienia rolniczego. Głównie chodzi tu o takie kategorie i pojęcia, jak globalny produkt rolniczy, produkt gotowy, produkt czysty, nakłady materiałowe, rolnictwo i jego części składowe, produkcja rolnicza, gospodarstwo wiejskie i gospodarstwo rolnicze, zatrudnienie i sposoby jego ujęcia, zasoby siły roboczej wydajności pracy itp.

3) Usystematyzowanie metod w zakresie określania zapotrzebowania siły roboczej w rolnictwie jako całości i w poszczególnych jego częściach składowych. W wyniku prac nad systematyką i charakterystyką poszczególnych metod została opracowana metoda syntetyczno-wskaźnikowa oparta na społecznej wydajności pracy.

Metoda ta jest prosta i tania w wykonaniu, a oprócz tego pozwala ująć współzależność zachodzącą między wielkością produkcji rolniczej z jednej strony i ilością i jakością czynników tej produkcji (środki pracy, przedmioty pracy i czynniki glebowo-klimatyczne) z drugiej strony, a wielkością zatrudnienia rolniczego (tego w formie syntetycznej nie daje żadna ze znanych metod). Stosowanie proponowanej metody pozwala na oszczędność zarówno czasu, jak i kosztów związanych ze sporządzaniem programów rozwoju rolnictwa na okresy długoletnie i perspektywiczne.

4) Uściślenie podstawy statystycznej w zakresie zatrudnienia i wydajności pracy w takim stopniu, że w pracy porównywane są ze sobą wielkości porównywalne. Dotyczy to szczególnie wielkości: zatrudnienie rolnicze na 1 ha użytków rolnych w gospodarce państwowej, spółdzielczej i indywidualnej, które w dotychczasowych publikacjach było przedstawiane niezbyt ściśle (GUS, Komisja Planowania, IER).

5) Przeciwwstawienie się jednostronnemu i nie odzwierciedlającym rzeczywistości poglądom na sprawę zatrudnienia w produkcji rolniczej w okresie do 1975 r. Poglądy te lansowane w okresie lat 1957—1959, a więc w okresie kiedy była wykonywana niniejsza praca, sprowadzały się do przyjmowania tezy, że zatrudnienie w produkcji rolniczej w okresie do 1975 r. musi ulec zmniejszeniu lub co najwyżej utrzymać się na dotychczasowym poziomie niezależnie od: zakładanej wielkości

produktu rolniczego, możliwości i stopnia technicznego uzbrojenia gospodarki rolnej oraz kosztów stworzenia jednego miejsca w rolnictwie i poza nim.

Obecnie można stwierdzić, że w 1960 r. powyższe poglądy zaczęto nieco korygować. Przykładem tego są materiały V i VI Plenum KC PZPR oraz artykuły M. Kaleckiego (*Życie Gospodarcze* Nr 31 z 1960 r.) i St. Kuzińskiego (*Życie Gospodarcze* Nr 38 z 1960 r.), w których podniesiona jest kwestia celowości dążenia do spadku zatrudnienia za wszelką cenę. To zagadnienie rozpatrywane przez M. Kaleckiego ogólnie, zaś przez St. Kuzińskiego w odniesieniu do przemysłu lekkiego, dotyczy również i rolnictwa.

Głównym przedmiotem pracy jest zatrudnienie w rolnictwie w ogóle, a w produkcji rolniczej w szczególności (skala makrorolnicza). W związku z tym autor posługując się wielkościami przeciętnymi, średniokrajowymi, a pomijając wielkości indywidualne, grupowe i regionalne zwraca uwagę na potrzebę opracowania bilansów siły roboczej w przekroju mniejszych jednostek terytorialnych (strefy i rejony) i administracyjnych (województwa i powiaty), przy wykorzystaniu wielkości odpowiadających warunkom kształtującym się w tych jednostkach. Podstawowym źródłem danych statystycznych, w oparciu o które wykonano niniejszą pracę, są materiały Głównego Urzędu Statystycznego, Komisji Planowania przy Radzie Ministrów, Instytutu Ekonomiki Rolnej oraz różne źródła zagraniczne. Ponieważ większość materiałów krajowych nie była dostosowana do przyjętej w pracy podstawy statystycznej, dlatego autor zmuszony był do weryfikacji tych materiałów, ponownych przeliczeń, a często i dodatkowych szacunków. Z wymienionych względów krytyczną oceną zostały objęte dane publikowane przez GUS dotyczące wielkości globalnego produktu rolniczego, nakładów materiałowych, produktu czystego, a następnie liczba zatrudnionych w produkcji rolniczej w gospodarce chłopskiej oraz wskaźniki wydajności pracy odnoszące się do całej gospodarki rolnej w Polsce, jak i oddzielnie w gospodarce państwowej, spółdzielczej i indywidualnej.

Również krytycznie ustosunkował się autor do założeń dotyczących wielkości produktu rolniczego, wydajności pracy oraz zatrudnienia w okresie do 1975 r.

W rezultacie przeprowadzonej weryfikacji, obliczeń i uzupełnień, większość danych statystycznych jest nowa w stosunku do materiałów pierwotnych. Tylko niektóre dane zostały podane w pracy w ich postaci pierwotnej.

Jako metodę, przy pomocy której wykonana została praca, autor przyjął:

- a) metodę indukcyjno-dedukcyjną w zakresie badania i przedstawienia treści pracy;
- b) metodę analizy porównawczej w zakresie opracowania poszczególnych zagadnień;
- c) metodę tabelaryczną i metodę szeregów statystycznych wyliczających, szeregów chronologicznych i szeregów strukturalnych w zakresie przedstawienia materiału liczbowego;
- d) metodę bilansową w zakresie syntetycznym.

Treść pracy przedstawiona jest na 224 stronicach maszynopisu oraz opatrzona pisem bibliografii obejmującej 173 pozycje, z czego 152 w języku polskim, 17 w języku niemieckim, 2 w języku rosyjskim i 2 w języku angielskim. W tekście zamieszczono 53 tablice statystyczne.

W pierwszej części omówiono krytycznie dotychczasowy dorobek w zakresie zapotrzebowania siły roboczej. W części drugiej autor przedstawił koncepcję rozwiązania zadania postawionego na wstępie oraz przeanalizował realność proponowanego wyniku.

Całość opracowania obejmuje: wstęp, 9 rozdziałów merytorycznych oraz zakończenie. We wstępie autor omówił zakres pracy oraz dał krótką jej charakterystykę, a następnie podał źródła materiałów pierwotnych i sposób ich opracowania. Prócz tego omówiono teoretyczne i praktyczne podstawy opracowanej i zastosowanej w pracy, opartej na społecznej wydajności pracy, metody określania zapotrzebowania siły roboczej w produkcji rolniczej.

Za podstawę teoretyczną demonstrowanej metody autor przyjął marksistowską teorię pracy oraz tworzenia i pomnażania wartości, zaś za podstawę praktyczną wielkość produktu rolniczego i produktu czystego oraz wydajność pracy w wytwórczości rolniczej na początku i pod koniec badanego okresu.

W pierwszych trzech rozdziałach krytycznie omówiono prace dotychczasowe oraz przedstawiono klasyfikację tematyki i stosowanych metod.

Rozdział czwarty poświęcony został charakterystyce metody, jaką zastosowano do obliczenia zapotrzebowania siły roboczej w planowaniu perspektywicznym, a mianowicie na rok 1975. Założeniem tej metody jest wykorzystanie związków — relacji ilościowych i jakościowych, jakie zachodzą między liczbą osób zatrudnionych, ich produktywnością, zarówno techniczną jak i ekonomiczną, a wielkością produktu rolniczego¹.

Rozdział piąty poświęcony jest szczegółowej analizie metody obliczania i ścisłości danych liczbowych, dotyczących podstawy statystycznej zatrudnienia, wielkości produktu rolniczego w różnych jego formach, wielkości nakładów materiałowych i wielkości produktu czystego.

W rozdziale szóstym autor omawia statystykę zatrudnienia w produkcji rolnej w Polsce, oraz krytycznie ustosunkowuje się do sposobu ujmowania zatrudnienia, w rezultacie czego podaje własne ujęcie wraz z liczbowym szacunkiem ilości zatrudnionych, podanych w osobach „pełnozatrudnionych” w całej produkcji rolnej oraz w gospodarce indywidualnej, w gospodarce spółdzielczej i w gospodarce państwowej. W ten sposób autor stworzył podstawę wyjściową do da'szych wyliczeń niezbędnych do określenia zatrudnienia w 1975 r.

W rozdziale siódmym autor rozważa pojęcie związane z wydajnością pracy oraz sposoby jej obliczania. W wyniku wielu porównań analitycznych został ustalony przeciętny poziom technicznej wydajności pracy zarówno w okresie wyjściowym jak i w roku 1975, a następnie poziom ogólnoeconomicznej wydajności pracy i absolutnej economicznej wydajności pracy².

Rozdział ósmy poświęcony jest szczegółowej analizie i uzasadnieniu realności przesłanek oraz określonego dla 1975 roku zatrudnienia w wytwórczości rolnej.

Bardziej szczegółowo rozpatrzona jest sprawa wielkości poszczególnych grup wydatków i poczyniń niezbędnych do uzyskania proponowanej wielkości globalnego produktu rolniczego, oraz produktu czystego (wartość nowo wytworzona zwana rolniczym dochodem narodowym) następnie technicznej i absolutnej economicznej wydajności pracy.

Ogół tych nakładów autor dzieli na: nakłady pośrednie i nakłady produkcyjne.

Do grupy nakładów pośrednich zaliczono: a) nakłady związane z podmiotem gospodarującym i jego rodziną, mające za zadanie stworzenie właściwych warunków do reprodukcji siły roboczej i przygotowania jej do zawodu rolniczego tak, aby mógł być osiągnięty postulowany poziom absolutnej wydajności pracy przy jednoczesnym wykorzystaniu i obsłudze wprowadzonych do gospodarki rolnej nowych środków technicznych; b) nakłady ogólne mające na celu poprawienie warunków gospodarowania w rolnictwie.

Przy rozpatrywaniu różnych wariantów zatrudnienia w produkcji rolnej i ściśle z tym związanych poziomów wydajności pracy, rozpatrzono kwestię kosztów związanych ze zmniejszeniem liczby zatrudnionych w produkcji rolnej, porównując między innymi koszt stworzenia miejsca pracy w przemyśle i w rolnictwie.

W wyniku tych rozważań autor dochodzi do wniosku, że teza absolutnego zmniejszenia liczby osób zatrudnionych w produkcji rolnej przy jednoczesnym postulowaniu konieczności wzrostu produktu rolniczego w 1975 r. w granicach ponad 60% w stosunku do okresu wyjściowego wymaga zasadniczej rewizji, albowiem wszelkie obliczenia wskazują na brak economicznego uzasadnienia tej koncepcji.

Rozdział dziewiąty zawiera rozważania dotyczące hipotezy ludności rolnej oraz zasobów siły roboczej w gospodarce rolnej w 1975 r. Ocena salda bilansowego oraz wnioski końcowe zawarte są w zakończeniu.

Oto niektóre z wniosków przedstawionych w pracy.

Dla potrzeb planowania wieloletniego i perspektywicznego najwłaściwszą metodą określania zapotrzebowania siły roboczej w stosunku do programu produkcyjnego jest metoda wartościowo-wskaźnikowa oparta na społecznej wydajności pracy w wytwórczości rolnej. Dostyć ściśle pozwala ona skoordynować wielkość produktu rolniczego i produktu czystego z poziomem wydajności pracy oraz środkami niezbędnymi do jego osiągnięcia z wielkością zatrudnienia.

Określone przy pomocy tej metody rozmiary środków produkcji niezbędne w 1975 r., a następnie porównane z ich ilością dostarczoną rolnictwu w latach

¹ Zagadnienie to zostało omówione w artykule „Zastosowanie syntetycznego wzoru zatrudnienia w produkcji rolnej”, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 3/1961.

² Wartość produktu czystego w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną.

1956—1960 wykazują, że średnio roczne zaopatrzenie w tych latach wynosi zaledwie 26,5% rocznych potrzeb w okresie od 1955 do 1975 roku.

W tej sytuacji nie wydają się być słuszne tezy o bezwzględnym zmniejszeniu zatrudnienia i teza o utrzymaniu w rolnictwie zatrudnienia na poziomie 1955 r. Przyjęcie i zrealizowanie powyższych tez oznaczałoby konieczność dalszej forsownej rozbudowy przemysłu w celu stworzenia nowych miejsc pracy dla tych osób, które będą opuszczać wieś. W naszej sytuacji gospodarczej oznaczałoby to nawrót do polityki z okresu 1950—1954 roku, charakteryzującej się odpływem kapitałów i siły roboczej z rolnictwa (koszty wychowania tej siły roboczej ponosi rolnictwo), co mogłoby doprowadzić do zmniejszenia potencjału produkcyjnego w wytwórczości rolniczej i osłabienia tempa przyrostu produktu rolniczego. Taki tryb postępowania jest uzasadniony jedynie wówczas, o ile za niewielką część produktów przemysłowych można kupić za granicą potrzebne produkty rolnicze na korzystnych warunkach. W podobnej sytuacji są nieliczne kraje, jak np. Anglia lub NRF. Natomiast w większości krajów, które uprzemysławiają się dzisiaj, panuje sytuacja, w której nie tylko nie otrzymuje się zysków ze sprzedaży wytworów młodego przemysłu za granicą, ale często ma miejsce konieczność sprzedaży ze stratą. Wynika to z faktu, że wydajność pracy w przemyśle w tych krajach jest jeszcze niska, a ceny światowe są dyktowane przez kraje o wysokiej wydajności, gdyż one dostarczają na rynek podstawową masę produktów.

W warunkach szczególnie szybkiego uprzemysłowienia kraju konieczność dostarczenia środków na ten cel spada głównie na rolnictwo. Przekazuje ono przez pewien okres czasu innym działom gospodarki znacznie więcej wartości aniżeli od nich otrzymuje, a równocześnie odstepuje im część najbardziej aktywnej zawodowo czynnej ludności.

Obok tego rolnictwo dzięki swej wytwórczości musi wypełnić swe funkcje dostarczyciela artykułów żywnościowych, surowców oraz artykułów eksportowych, dzięki którym uzyskuje się dewizy na import środków inwestycyjnych.

W warunkach Polski poprawa sytuacji gospodarczej jest możliwa w rezultacie dalszego uprzemysłowienia kraju i jednocześnie uintensywniania produkcji rolniczej. U podstaw tego kierunku polityki gospodarczej powinno leżeć dostarczenie dla rolnictwa dostatecznej ilości środków pochodzenia przemysłowego. Z obliczenia wartości tych środków wynika, że rzeczą niezbędną jest zatroszczenie się o odpowiedni rozwój przemysłu obsługującego rolnictwo, albowiem lata 1956—1960 wykazują, że ilość środków dostarczanych przez przemysł jest grubo niewystarczająca w stosunku do zapotrzebowania ze strony wytwórczości rolniczej.

Uznając odpływ ludności w wieku zdolności do pracy i osób towarzyszących z rolnictwa do innych zawodów w okresie planu perspektywicznego za celowy, autor pragnie zaakcentować potrzebę nieznacznego zwiększenia zatrudnienia w wytwórczości rolniczej, jako jednego z niezbędnych czynników wzrostu produktu rolniczego do poziomu przewidzianego w programie produkcyjnego rozwoju rolnictwa.

Obok czynników wynikających z wykonanego rachunku mającego na celu określenie limitu poszczególnych czynników należy dodatkowo wysunąć jeszcze inne, a mianowicie: a) proces starzenia się ludności zatrudnionej w rolnictwie, co nie pozostaje bez wpływu na poziom wydajności pracy i wielkości niezbędnego zatrudnienia oraz, b) skrócenia czasu pracy w rolnictwie w miarę unowocześnienia warunków bytu rodzin rolniczych i w miarę przechodzenia do zespołowego sposobu gospodarowania.

Akcent końcowy należy położyć na to, że niniejsze opracowanie zostało wykonane w skali ogólnokrajowej. Nie ulega wątpliwości, że zarówno synteza, jak i analiza prowadzona w takiej skali może stanowić jedynie najogólniejsze przybliżenie, które może konkretyzować się odmiennie w poszczególnych rejonach. Z tego powodu należałoby w skali regionalnej (w skali województw, rejonów gospodarczych a nawet w obrębie powiatów) przeprowadzić analogiczne badania i analizę mającą na celu określenia limitu poszczególnych czynników wytwórczości rolniczej, niezbędnych do wykonania zadań produkcyjno-ekonomicznych rolnictwa.

Kazimierz Miękus